

Zahraniční zkušenosti z regionální politiky na příkladu revitalizace regionu Porúří

Ing. Jaroslav Zahálka, CSc., Ing. Martin Neruda, Ph.D.

Univerzita J. E. Purkyně, Fakulta životního prostředí, Ústí nad Labem, martin.neruda@ujep.cz

Přijato: 13. 11. 2009, recenzováno: 16. 2. a 18. 2. 2010

Abstrakt

V České republice se po roce 1990 zpracovává řada studií a projektů, jejichž společným jmenovatelem je ekologická a strukturálně ekonomická revitalizace tzv. strukturálně postižených regionů po útlumu těžebního a těžkého průmyslu. Významným zdrojem poučení mohou být zahraniční poznatky a zkušenosti, protože obdobný proces zde probíhal v posledních dekádách 20. století a někde probíhá dosud. Jde o studium nástrojů, legislativních, organizačních a institucionálních opatření, které se osvědčily. Jednou z inspirací mohou být poznatky ze SRN, konkrétně ze silně průmyslové oblasti Porúří (Ruhrgebiet).

Abroad Experience of Regional Policy in the Case of Revitalization of the Region Porúří

A lot of studies and projects have been published in the Czech Republic after 1990 which have one thing in common: environmental, structural and economical revitalization of so called structurally affected regions, i.e. regions affected by phase-out of mining and heavy industry. Abroad experience and knowledge could be very valuable as similar process took place abroad in last decades of the 20th century and in some areas this process is still in progress. The study focuses on legislative, organizational and institutional tools or instruments, which were successful. One of abroad examples is represented by Germany, especially by the industrial area near River Rhein (Ruhrgebiet).

Ausländische Erfahrungen aus der Regionalpolitik auf dem Beispiel der Revitalisierung des Ruhrgebietes

In der Tschechischen Republik wird seit 1990 eine Reihe von Studien und Projekten erarbeitet, deren gemeinsamer Nenner ökologische und strukturökonomische Revitalisierung der sog. struktural betroffenen Regionen nach dem Rückgang der Bergbau- und Schwerindustrie ist. Eine bedeutende Quelle der Belehrung können ausländische Kenntnisse und Erfahrungen sein, weil ein ähnlicher Prozess in den letzten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts hier abgelaufen war und manchmal bisher läuft. Es handelt sich um das Studium von Instrumenten, legislativen, organisatorischen und institutionellen Maßnahmen, die sich bewähren. Eine möglicher Inspirationen können Erkenntnisse aus BRD sein, konkret aus dem stark industriellen Ruhrgebiet.

Klíčová slova: strukturálně postižený region, revitalizace brownfields, Porúří, Emscher Park, industriální dědictví.

Keywords: structurally changed region, brownfield regeneration, River Rhein area, Emscher Park, industrial heritage.

1 Úvod

Podrobné studium zahraničních poznatků a zkušeností a jejich potencionální aplikace v našich podmínkách jsou velmi důležité. Jednak tím, že nás utvrzují o správnosti regionálních přístupů při zkoumání a řešení sociálně ekonomických jevů a procesů a při využívání širokého spektra místních a regionálních zdrojů a specifík, a dále možností postupně přejímat a využívat těch zkušeností, nástrojů, legislativních, organizačních a institucionálních opatření, které se osvědčily.

Hlavním obecným cílem regionální politiky je redukovat řádové prostorové disparity v ekonomice, v sociálně kulturní a v environmentální oblasti, které se považují za společensky nepřijatelné a morálně nespravedlivé. Pro inspiraci a využití praktických zkušeností jsme zvolili konkrétní příklady ze sousedního Německa, konkrétně ze silně průmyslové oblasti Porúří (Ruhrgebiet).

2 Základní charakteristika a poválečný vývoj

Průmyslová oblast Porúří o rozloze 4 500 km² leží mezi řekami Emscher, Lippe Ruhr ve spolkové zemi Severní Porýní – Vestfálsko, žije zde 5 mil. obyvatel soustředěných především do velkých měst Essen, Dortmund, Duisburg a Bochum. Patří k nejstarším západoevropským průmyslovým centrům a po

roce 1945 představovala region s největší koncentrací produkce uhlí a oceli.

Druhá světová válka výrazně zasáhla především infrastrukturu, proto se přistoupilo k urychlené obnově. Prioritu měla výstavba bytů pro horníky a oceláře. Proto má dnes tento region větší podíl státní bytové výstavby než ostatní oblasti v Německu. Největší význam měla rekonstrukce těžkého průmyslu, jehož produkce soustavně rostla. Těžba uhlí se obnovila ihned po válce a v roce 1950 již dosáhla úrovně roku 1936.

Od roku 1950 probíhá vývoj Německa ve znamení hospodářského zázraku, kdy tempo růstu ve světě předstihuje pouze Japonsko. V období 1950–1960 se zdvojnásobil domácí produkt, klesl počet nezaměstnaných. Oblast Porúří označovaná za motor tohoto rozvoje, patřila v 50. letech k nejbohatším oblastem země. Prohlubovala se jednostranná ekonomická orientace, výrazně rostla především těžba uhlí. Vrchol představuje rok 1957 s těžbou uhlí 123 mil. tun a s počtem 397 000 pracovníků v tomto odvětví. Z USA plynuly značné investice, které podporovaly poválečné oživení těžebního a ocelářského průmyslu. V letech 1950–1965 vzrostl počet obyvatel regionu o téměř 1 milion. V druhé polovině 50. let se ale již začínají projevovat první známky strukturální krize.

Obr. 1: Revitalizovaná průmyslová oblast Porúří.

Zdroj: Arbeitskreis RuhrRadweg c/o Ruhrgebiet Tourismus GmbH&Co. KG, 2008.

3 Strukturální krize a její důsledky

Krize z nadprodukce uhlí v letech 1957–1958 zahájila útlum těžby. Následovalo zavírání dolů a propouštění s cílem snížit produkci, náklady a zvýšit konkurenceschopnost. Útlum probíhal v několika vlnách a postihl i další navazující odvětví. V první etapě (1958–1964) se uzavřelo 35 dolů s roční produkcí 12 mil. tun a propuštěno bylo 32 000 lidí. Ve druhé útlumové vlně (1965–1969) kdy bylo uzavřeno 33 dolů s produkcí 28 mil. tun a propuštěno 72 000 pracovníků.

Další útlumová vlna v letech 1973–1974 znamenala pokles až na 70 mil. tun v roce 1981. Celkový počet pracovních míst se snížil z 394 000 v roce 1956 na 240 000 v roce 1967 a na 140 000 v roce 1981. Počet dolů klesl za období 25 let ze 140 na 31. Nejvíce byla postižena oblast na jih od řeky Emscher, kde nezaměstnanost dosáhla obrovských rozměrů. V 50. letech se v Porúří těžilo 6 % světové produkce uhlí, počátkem osmdesátých let to byla už jen 2 %. V té době bylo v Porúří registrováno přes 250 000 nezaměstnaných, což bylo 14,3 % práce-schopného obyvatelstva. Zvláště vysoká byla nezaměstnanost mezi mladými lidmi a staršími muži; u žen se týkala všech kategorií (Kadeřábková, 1991).

4 Státní a regionální přístupy k řešení problémů

V rozvojovém programu Porúří z roku 1968 byly vymezeny čtyři hlavní směry úsilí o změnu nepříznivého vývoje a image regionu: podpora školství, zlepšení dopravního systému, tvorba a ochrana životního prostředí a budování rekreačních oblastí.

V květnu roku 1979 se konala konference o Porúří, již se zúčastnili politici, průmyslníci, finančníci, zástupci různých

regionálních institucí a univerzit, tedy všichni, kdo se v nej-různějších zájmových oblastech zabývali problematikou regionu. Byl vytyčen Akční program rozvoje Porúří pod heslem „Modré nebe nad Rýnem“, v němž se formulovaly preferované sféry rozvoje. Patřilo sem zavádění technologických inovací, podpora vědecko-výzkumných aktivit, zlepšení kontaktů mezi univerzitami a firemními výzkumnými pracovišti, konkretizace ekologického programu, rozvoj městských center, péče o kulturní památky, podpora vzdělávacích institucí a vysokého i středního školství (Zahálka, Neruda, 2008).

V roce 1987 se konala další podobná konference s již konkrétnějšími cíli a úkoly. Pro následující období se stanovil rozpočet 2 miliardy marek na realizaci rozvojového programu oblasti. Ten byl zaměřen především na podporu inovací a zavádění progresivních technologií v malých a středních podnicích, zlepšení kvalifikační struktury na úroveň odpovídající realizovaným technologickým změnám, modernizaci infrastruktury, ochranu životního prostředí a racionální využívání energetických zdrojů.

Místní a vládní instituce konkretizovaly řadu programů na zlepšení životních a pracovních podmínek a zvýšení zaměstnanosti. Investice do infrastruktury a rekvalifikace měly přispět ke zvýšení přitažlivosti regionu. Na základě rámcového plánu federální a zemská vláda poskytly finanční pomoc podle příslušné legislativy vymezující zvýhodňované oblasti. Již v roce 1960 byla založena Společnost pro hospodářský rozvoj, poskytující konzultace a pomoc zájemcům o investice. V Porúří se postupně otevřelo na 300 nových podniků, především v odvětvích chemického průmyslu, zpracování neželezných kovů, elektrotechniky a výroby dopravních prostředků.

Obr. 2: Postindustriální krajina Emscher Parku (07/2008).

Foto: M. Neruda.

Zajímavými změnami ve struktuře zaměstnanosti prošlo město Bochum, kde 55 % obyvatel pracovalo v roce 1952 v dolech a hutnictví. V rámci racionalizačního programu se v těchto odvětvích v letech 1958–1968 propustilo 50 000 lidí. Od roku 1956 zde sídlí největší výrobce televizorů a o šest let později se ve městě smontovalo první auto značky Opel. V podobné situaci bylo i město Gelsenkirchen, kde rovněž převažovala zaměstnanost v upadajících odvětvích. Po válce se sem přestěhovala velká textilní firma z Brestu a následně pak dalších 40 textilních závodů. Velký význam pro Porúří má blízkost významného obchodního a průmyslového centra Düsseldorfu, kde sídlí řada nadnárodních společností, jako je IBM i nejvýznamnější koncerny Porúří – Thyssen a Krupp (Kadeřábková, 1991).

V Porúří měl terciární sektor zpočátku velmi nevýznamné postavení. Teprve v souvislosti se strukturálními změnami se začíná tato situace měnit. Zatímco počet pracovníků v těžkém průmyslu, kdysi hlavním rozvojovým odvětvím, nezadržitelně klesá, naopak roste jejich počet ve zpracovatelském průmyslu a v sektoru služeb. Zde došlo k největšímu přírůstku v tradičních regionálních centrech s postupem diverzifikace jejich ekonomické struktury. Nárůst služeb je velmi výrazný a rychlý, což souvisí s téměř úplnou absencí tohoto sektoru v předchozím období. V osmdesátých letech dosáhl podíl pracovníků ve službách hodnoty 45 %, což je sice méně než ve zbytku Německa, avšak vzhledem k dosavadnímu jednostrannému směru hospodářského rozvoje regionu jde o hodnotu významnou.

Významných změn bylo dosaženo v ochraně životního prostředí. Průmyslové podniky byly legislativně i ekonomicky donuceny ke kontrole a regulaci emisního zatížení. Dalším cílem bylo udržení volného nezastavěného prostoru, což má význam právě v Porúří s vysokou hustotou průmyslových objektů. Toto úsilí se zaměřilo na budování zelených pásů, rekreačních

oblastí na okraji zastavěných ploch a rozsáhlých parků ve větších vzdálenostech od center a přesto dobře přístupných jejich obyvatelům.

V posledních 25 letech se životní prostředí zlepšilo díky snižování znečišťování ovzduší, vody a rekultivacím. Například území bývalého dolu Graf Bismarck o rozloze 2,6 tisíc m² bylo přetvořeno na rekreační oblast s lesy a zemědělskou půdou. Sklárky se zpevňují, osazují stromy a trávou a přeměňují v centra pro volný čas. Tři pětiny průmyslové oblasti Porúří jsou dnes klasifikovány jako otevřený zelený prostor.

Sídla v regionu se spojila novými silnicemi, zlepšila se železniční a autobusová doprava. V bývalých centrech těžkého průmyslu se rozvíjejí nové aktivity především ve službách (bankovníctví, poradenské firmy, centra výpočetní techniky), zlepšil se telekomunikační systém. Příkladem takového centra je dnes Essen. Ochrana a tvorba životního prostředí a kvalitní síť služeb mají význam nejen pro samotné obyvatele regionu, ale působí pozitivně při zvyšování jeho atraktivity pro investory.

V roce 1980 se v Severním Porýní – Vestfálsku zřídil fond na získávání průmyslem poškozené půdy. Tato půda prošla rekultivací a znovu se prodávala podnikatelům nebo se využívala na rekreační účely a výstavbu komerčních, nákupních a sportovních center. Významnou a stále rostoucí úlohu měl rozvoj vzdělávacích center.

Ve spolkové zemi Severní Porýní - Vestfálsko je v současné době 16 vysokých škol a zhruba 20 technologických center. V Porúří byla první univerzita otevřena v Bochumu v roce 1962. Dnes je v regionu celkem 5 univerzit. Technologická centra působí v úzké návaznosti na místní univerzity a příznivě ovlivňují rozvoj technologicky progresivních aktivit v okolní oblasti, iniciují příchod i výchovu kvalifikované pracovní síly. Nejznámější takové centrum je dnes v Dortmundu. Investice do

Obr. 3: Pohled z vysoké pece na bývalé provozy železářny Meiderich (07/2008).

Foto: M. Neruda.

lidského kapitálu jsou považovány za jeden z nejvýznamnějších zdrojů rozvoje regionu (Kadeřábková, 1991).

Řešení problémů Porúří lze považovat ve srovnání s ostatními podobnými regiony za neúspěšnější. Do značné míry se dnes daří využívat získaných zkušeností i na území bývalé NDR. V případě České republiky je situace komplikovanější přinejmenším v důsledku nesrovnatelně nižšího zájmu a finančního zabezpečení ze strany centrálních orgánů. Nicméně užitečnost seznámení se s řešeními aplikovanými v tomto regionu je nepopíratelná a úzká spolupráce nezbytná.

5 „Landschaftspark Duisburg-Nord“ - Emscher Park

„Landschaftspark Duisburg-Nord“ (Emscher Park) se nachází v blízkosti řek Emscher a Rýn. Z centra Duisburgu vede k Emscher parku dálnice a cesta trvá asi 30 minut. Park zahrnuje velmi ambiciózní příklady regenerace tzv. brownfields, které v této oblasti před 20–30 lety procházely úpadkem a restrukturalizací těžkého průmyslu. Jde o unikátní a alternativní přístup k záchraně devastovaného krajinného prostoru s citlivým zachováním průmyslového dědictví (industrial heritage), rozvojem zeleně a moderní infrastruktury. Záměr vznikl jako součást architektonické mezinárodní výstavy IBA, a měl za cíl integrovat industriální a postindustriální epochu. Jádrem celého areálu jsou budovy bývalé železářny Meiderich, založené v roce 1903 Augustem Thyssenem. Rezavějící budovy postupně zarůstají zelení a vytvářejí zajímavé kontrasty. Na věž vysoké pece je možné vystoupat. Horizont lemuji továrny a průmyslové areály, což potvrzuje fakt, že se nacházíme uprostřed průmyslového řetězce měst Duisburg-Essen-Bochum-Dortmund-Düsseldorf (Fragner, 2005).

Uvnitř parku jsou betonové zavážecí bunkry, které nyní slouží jako horolezecké stěny. Z bývalého plynojemu vznikl hojně využívaný potápěčský bazén, vedle bazénu je zřízené

letní kino. Ve strojovně bývalé elektrárny se konají koncerty rockové a vážné hudby, divadelní představení, konference a semináře. Parkem a okolím prochází hustá síť cyklostezek (mapy a další brožurky o parku jsou k dostání v informačním centru). Bývalá transformační stanice slouží jako velice pěkná a stylová restaurace (Zahálka, Neruda, 2008).

Studijní cesta byla hrazena z projektu VaV „Modelové řešení revitalizace průmyslových regionů a území po těžbě uhlí na příkladu Podkrušnohoří“ (MMR WD-44-07-1).

Literatura

- [1] FRAGNER, B. Postindustriální krajina Porúří – Emscher Park. *Vesmír* 84, březen 2005, roč. 84, č. 3, s. 178–180.
- [2] ZAHÁLKA, J. – NERUDA, M. Postindustriální krajina – Emscher park. *Zpravodaj UJEP*, 2008, č. 9, s. 16.
- [3] Duisburg erfahren, Das RuhrtalRadwegFest. Arbeitskreis RuhrtalRadweg c/o Ruhrgebiet Tourismus GmbH&Co. KG – mapa cyklotras, 2008.
- [4] KADEŘÁBKOVÁ, A. *Restrukturalizace a problémové regiony – zkušenosti z vyspělých zemí*. Sociálně ekonomický ústav ČSAV Ústí n. L., 1991, 75 s.
- [5] Sborník autorů. *Vlivy antropogenní činnosti na životní prostředí*. Acta Universitatis Purkynianae 16, Studia oecologica III, Ústí nad Labem, 1996, 99 s.